

UDK:930.22 (497.5)=50
949.75 (093)=50
Prethodno priopćenje
Primljeno: 22. siječnja 2001.

Problematika proučavanja povijesnih dokumenata na starotalijanskom jeziku

LJERKA ŠIMUNKOVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

Autorica upozorava na važnost povijesnih dokumenata i poznavanja šire povijesne problematike za proučavanje povijesti jezika te na probleme s kojima se kao istraživač susretala. Od problema osvrće se na one vezane uz osobu istraživača (manjkavosti u obražovanju), uz prirodu samog dokumenta ili promjena u jeziku kroz vrijeme, kao i one vezane uz naše šire društvene prilike (financijski problemi).

Uvod

Budući da se u hrvatskoj povijesti javlja fenomen višejezičnosti u političkom, kulturnom i privatnom ozračju, nije baš uvijek jednostavno pravilno protumačiti sve dokumente koji su pisani latinskim, talijanskim, njemačkim ili nekim drugim jezikom kojim su se od svog dolaska u novu domovinu služili Hrvati. Koliko mi je poznato u tom pogledu najviše pažnje posvećeno je latinskom jeziku jer je taj jezik kroz više od desetak stoljeća bio jezikom ureda, skriptorija, znanosti, crkve i politike. To je bio jezik Hrvatskog sabora i mnogih gradskih vijeća u kopnenom dijelu Hrvatske i na jadranskoj obali, a preko latinskog jezika naša je civilizacija i kultura ušla u krug europske civilizacije. Postoje mnoga strana i domaća djela o tome kako čitati te interpretirati latinske tekstove, kako čitati latinske kratice i sl. U pogledu latinskog srednjovjekovnog leksika postoje mnogi glosari i rječnici koji znanstvenicima olakšavaju bolje snalaženje u čitanju i interpretiranju tekstova na latinskom jeziku¹. Međutim, rijetka su ona djela koja nam daju naputke kako pristupiti nekom rukopisnom dokumentu ili književnom djelu na starotalijanskom jeziku. Poznato je da je u Dalmaciji i u Istri u doba Mletačke Republike talijanski jezik bio jezikom administracije, trgovine i lijepe književnosti. Tali-

---

¹ Ovdje bih posebno istaknula izvrsna domaća djela kao npr.: Jakov STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1985. te *Lexicon latinitatis medii aevi*, Zagreb 1969.-1978.

janski postaje službenim jezikom tek u doba francuske uprave, što se nastavlja još kroz čitavo stoljeće austrijske uprave. U tih pet stoljeća u arhivima, knjižnicama, muzejima, samostanskim knjižnicama i privatnim zbirka skupila se golema građa koja zaslužuje da bude otkrivena te proučena, a već poznata građa može biti ponovno proučavana s novih znanstvenih gledišta koristeći nova znanstvena dostignuća.

Moje vlastito iskustvo u transkripciji i prevodenju rukopisa

Prvi put sam se neposredno susrela s povijesnim dokumentom na talijanskom jeziku kada sam za doktorat uzela temu iz povijesti jezika. Tada sam tek shvatila njegovo pravo značenje kako u izučavanju jezika tako i u rasvjetljivanju povijesnih prilika koje su dovele do određenih jezičnih pojava. Tu se radilo o dvojezičnim talijansko-hrvatskim proglašima koje je Mletačka Republika tiskala te slala u Dalmaciju kako bi ondašnje stanovništvo upoznala s određenim odlukama.² Budući da se korpus nije nalazio na jednom već na više mjesta, zabavljalo me traganje za tim korpusom po arhivima, muzejima i knjižnicama u domovini i inozemstvu. Tragajući za korpusom nailazila sam na neke druge dokumente koji su bacali novo, drukčije svjetlo na niz pojava u prošlosti Dalmacije, a koje nisu imale izravne veze s jezičnom problematikom. Naravno da nisam mogla odoljeti iskušenju te sam se, iskoristivši novootkrivenu građu, ogleдалa u nekoliko radova iz povijesti pomorstva, zdravstva, prehrane i sl.

Moj prvi susret s integralnim manuskriptom bio je kada me *Književni krug* iz Splita pozvao da kao stručnjak za starotalijanski jezik sudjelujem u transkribiranju, prevodenju i komentiranju *Zlatne knjige grada Splita*.³ Tom sam prigodom svladala mnoge zamke zanata naučivši čitati razne duktuse i kratice u čemu mi je pomogao prof. Vladimir Rismondo. Budući da svi dokumenti nisu bili do kraja čitljivi jer je iz raznih razloga nedostajao dio teksta, da bih rekonstruirala te tekstove potražila sam prijepise tih dokumenata u moru građe u Državnom arhivu u Zadru (*Dukale i terminacije, Spisi generalnih providura, Spisi Sindika istražitelja* itd.). Listajući te knjižurine ili kutije spisa naišla sam na velik broj dokumenata koji su s povijesnoga gledišta bili neprocjenjiva svjedočanstva o jezicima koji su se govorili i pisali u Dalmaciji za vrijeme mletačke uprave i u doba francuske vladavine. Tako su nastali članci o plurilingvizmu u Dalmaciji, potkrijepljeni izvornim povijesnim dokumentima.

---

² Ljerka ŠIMUNKOVIĆ, *Mletački dvojezični proglaš u Dalmaciji u 18. stoljeću*, Split 1996.

³ *Zlatna knjiga grada Splita*, I. dio, latinske i talijanske dokumente prepisali, preveli i za tisak priredili Vedran GLIGO, Marin BERKET, Vladimir RISMUNDO i Ljerka ŠIMUNKOVIĆ, Split 1996.

U svome radu pretražila sam velik dio arhivâ, muzejâ, knjižnica i drugih ustanova gdje se čuva arhivska građa te došla do spoznaje da je sva ta građa naša, hrvatska baština, bez obzira na kojem je jeziku napisana te da je treba sustavno istražiti, a zatim objasniti s lingvističkog, povijesnog ili s drugih stajališta.

Premda sam završila studij povijesti, zatim dodiplomski i postdiplomski studij talijanskog jezika, ne bih mogla reći da su me ovi studiji osposobili za ovakav pristup povijesnoj građi. Na studiju povijesti postojao je kolegij *Pomoćne povijesne nauke* u kojem smo učili sve o uredima, raznim vrstama latinskih pisanih slova i sastavnim dijelovima dokumenta, ali se nismo nikad osposobili za čitanje tih dokumenata. Studij talijanskog jezika, naprotiv, sasvim me dobro osposobio za povijesni pristup talijanskom jeziku i dijalektima, ali ne i za filološki pristup, tj. pristup rukopisnoj građi i njezinoj interpretaciji. Stoga sam nužno bila sama sebi učitelj te sam, nažalost, vrlo često učila na vlastitim pogreškama. Od literature koja mi je bila dostupna imala sam samo naputke, tj. *Prijedlog norme za izdavanje dokumentarnih izvora*⁴, slična djela pojedinih talijanskih autora⁵ kao i neke slične prijevode sa starotalijanskog jezika⁶.

Poučena tim iskustvom u svome nastavnom radu na dodiplomskom i postdiplomskom studiju talijanskog jezika, nastojim, na seminarima u okviru svojih kolegija, uputiti studente u čitanje, interpretiranje i prevođenje raznih tiskanih i rukopisnih dokumenata.

Glavne spoznaje mojih istraživanja

U prvom redu nastojim temeljiti svoja istraživanja što je moguće više na izvornim dokumentima, a u manjoj mjeri na već objavljenim istraživanjima drugih znanstvenika. U svakom slučaju, ako je to moguće, nastojim pribaviti izvorni dokument da bih ga sama pročitala i na temelju vlastitog čitanja prevela te interpretirala. U prevođenju i interpretaciji nastojim uvijek prodrijeti u određeno povijesno vrijeme, shvatiti sve povijesne okolnosti kao npr. način življenja, mišljenja i djelovanja ljudi u određenom povijesnom presjeku. To je potrebno zato što zbog semantičkih pomaka dolazi nužno i do promjene značenja pojedinih riječi. Naime, u jednom vremenskom presjeku jedna riječ znači jedno a u drugom nešto sasvim drugo. Na primjer hrvatska riječ *oblast* značila je u staro

---

⁴ Progetto di norme per l'edizione delle fonti documentarie, *Buletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo e Archivio Muratoriano*, No. 91., Roma 1984., 491-503.

⁵ Alfredo STUSSI, *Testi veneziani del Duecento e dei primi del Trecento*, Pisa, 1965.; G. ORTALLI - M. PASQUALETTO - A. RIZZI, *Statuti della laguna veneta dei secoli XIV-XVI*, Roma 1989.

⁶ *Lastovski statut*, priredio i preveo Antun CVITANIĆ, Split 1994.

vrijeme vlast (vrhovna oblast vrhovna vlast), a u današnje doba znači područje, djelokrug; talijanska riječ *reggimento* danas označava ponajprije pukovnicu, a u starom jeziku označavala je prije svega vladavinu, upravu. Većina povijesnih dokumenata nastalih u doba mletačke vladavine pisana je na tzv. kancelarijskom mletačkom jeziku koji je bio mješavina sastavljena od mletačkog jezika i talijanske književne *koiné* toskanskoga tipa. Dok je bilo starijih znanstvenika koji su dobro vladali talijanskim jezikom koji se govorio u Dalmaciji u prošlom stoljeću sve do II. svjetskog rata (mletačko-dalmatski dijalekt), mogućnost pogrešaka u prevođenju bila je vrlo mala, međutim današnji naraštaji koji su odgojeni na književnom suvremenom talijanskom jeziku takve razlike ne osjećaju te u prijevodu starih dokumenata čine često katastrofalne pogreške.

Treba imati na umu da su sastavljači i pisari starih dokumenata često bili, gledano s današnjeg stajališta, nemarni, nepismeni i neprecizni. Ta nepismenost proizlazi iz neujednačenosti ili pak nepoštivanja ortografskih pravila, a ogleda se uglavnom u pisanju velikih i malih slova, u pisanju nekih riječi zajedno koje se inače pišu razdvojeno, u razdvojenom pisanju riječi koje se pišu zajedno, u golemim rečenicama bez točke, u zarezima koji se nalaze ondje gdje po današnjem pravopisu ne bi smjeli stajati, u upravnom govoru koji nije najavljen određenim oznakama i sl. Obično je teško prosuditi na koga se u tekstu odnosi relativna zamjenica, a također je teško, zbog velikog broja umetnutih rečenica naći glavnu rečenicu. Umjesto tipično romanskog reda riječi, rečenice slijede latinsku sintaksu. Dakle, preciznost koja je karakteristična za naše doba, nastala tek u 18. stoljeću, u doba racionalizma, očito ne krasi stil pisaca ovih dokumenata. Nepreciznost se ogleda u prvom redu u leksiku. Dok smo mi naviknuti da određeni termin označavamo uvijek istom riječi, uvjerit ćemo se da u starim dokumentima nije tako. Na primjer riječ *terra*, koja se javlja vrlo često, može označavati: zemlju, komunu, oblast, područje, grad i sl.; riječ *parte* označava dio, stranku, oblast i dr.; riječ *provisione* može značiti proviziju, plaću, provedbenu mjeru, skrb itd. Prevoditelj mora biti vrlo vješt da bi uzimajući u obzir rečenični i povijesni kontekst, točno preveo određeni termin. U starim tekstovima osjeća se također i višak nekih riječi, npr. odnosnih i pokaznih zamjenica. Sve su to zamke o kojima prevoditelj ili tumač mora voditi računa.

U cilju pravilnog prevođenja i interpretacije dokumenata bilo bi potrebno sastaviti glosare, u kojima bi se uz određeni rečenični kontekst i godinu dokumenta obvezno priložio i prijevod na hrvatski jezik, a što bi budućim istraživačima olakšalo snalaženje u prijevodu termina koji pripadaju određenim povijesnim presjecima.

Zahvaljujući neprestanim posjetima arhivima i knjižnicama uspjela sam pronaći neke važne dokumente, zaboravljene rukopise i pisma te rasvijetliti na novi način zamršenu jezičnu problematiku u Dalmaciji za vri-

jeme mletačke⁷, francuske⁸ i austrijske uprave kao i ulogu tumača i dragomana⁹, a sve na osnovi izvornih dokumenata.

Problemi vezani uz istraživanje i objavljivanje rezultata istraživanja

Glavni problemi s kojima se suočavam ogledaju se na dva načina:

1. Članci se, ili zbog kratkoće ili zbog toga što se iznesu u obliku priopćenja na simpozijima i kongresima, donekle lakše publiciraju. Vrlo je teško publicirati dulje rasprave i knjige. Ponekad se dogodi da članci, izneseni u vidu priopćenja na znanstvenim skupovima, ne budu nikada tiskani. To mi se dogodilo u posljednje vrijeme već dva puta i nažalost u oba slučaja odnose se na nove i nepoznate podatke o životu i radu povjesničara i književnika Vicka Draga¹⁰. Kako je kod nas teško dobiti novčana sredstva za izdavanje knjiga, a pogotovo onih na stranom jeziku, premda je to dio naše književnosti i naše kulture, bila sam prisiljena rezultate najnovijih istraživanja o Vicku Dragu tj. dva njegova rada koja su se smatrala izgubljenim kao i bogati epistolarij, povjeriti jednoj talijanskoj izdavačkoj kući. Šteta je da kod nas nema izdavača koji su sposobni odmah uložiti novac za tiskanje knjige, osobito znanstvene. Autor obično mora sam tražiti novčanu potporu, ali ju je, nažalost, iz nekih drugih izvora vrlo teško ili skoro nemoguće dobiti.

2. Novac koji dobijemo od Ministarstva znanosti za znanstvene projekte nije nam dovoljan ni za istraživanje dokumenata koji se nalaze u Hrvatskoj ako su pohranjeni izvan mjesta boravka istraživača. Svako daljnje istraživanje po inozemnim arhivima, muzejima, knjižnicama i sl. koje je neizostavni dio mojih istraživanja (osobito u Državnom arhivu u Mlecima) ne dolazi u obzir zbog materijalnih razloga. Sve ono što sam uspjela istražiti u arhivima, muzejima i knjižnicama Venecije, zahvaljujem činjenici da mi je Università degli Studi di Venezia dva puta dodijelila tromjesečnu stipendiju. Međutim, stipendiju nije lako dobiti, obično je uvijek vezana uz starosnu dob istraživača.

---

⁷ Ljerka ŠIMUNKOVIĆ, *La situazione linguistica in Dalmazia durante il dominio della Serenissima, Storia e cultura dell'Adriatico orientale*, Pescara 1998., 45.-54.

⁸ Ljerka ŠIMUNKOVIĆ, *Plurilinguismo in Dalmazia durante il dominio francese, Napoleone e l'Adriatico*, Ancona, 1999., 156.-167.

⁹ Ljerka ŠIMUNKOVIĆ, *Služba tumača i dragomana u Splitu za vrijeme mletačke uprave, Kulturna baština*, god. 21., sv. 30., Split 1999., 65.-86.

¹⁰ Prvi je simpozij održan u Dubrovniku 1995. s temom Talijansko-hrvatski kulturni odnosi (Hrvatska književnost od XV. do XVIII. stoljeća), a tom prigodom održala sam referat *L'amicizia e il carteggio tra M. Cesarotti e V. Drago*. Drugi je znanstveni skup Hrvati u Boki Kotorskoj održan u Zadru 1996. Na tom skupu održala sam referat "Vicko Drago, povjesnik i književnik".

Zaključak

Zbog navedenih razloga držim da bi bila potrebna suradnja s inozemnim institucijama u kojima bi istraživači mogli biti gosti koji bi održali neko predavanje te ostali nekoliko dana kako bi mogli obaviti najnužnija istraživanja. Također bi bilo poželjno da se omogući barem tiho partnerstvo u stranim projektima, ako se već ne možemo punopravno uključiti u europske projekte. Svaka je suvisla interdisciplinarnost dobrodošla i uvelike prisutna u drugim znanstvenim disciplinama i u drugim razvijenim društvima. Nažalost, u nas se na nju, posebno u humanističkim znanostima, još uvijek gleda sa sumnjom.